

Uvod

Postoji teorija koja kaže da će, ukoliko ikada iko bude otkrio koja je svrha Vaseljene i zašto ona postoji, ova smesta iščeznuti i biti zamenjena nečim još neobičnijim i neobjašnjivijim. Postoji i druga teorija koja tvrdi da se sve to već desilo.

– Douglas Adams*

Spok me je lagao.

I nije lagao samo Spok (pa, zapravo Leonard Nimoj kao voditelj popularne ali sumnjive TV emisije *U potrazi za...*), već i mediji, novinari, korporacije, političari, trgovci i gotovo svaka odrasla osoba od autoriteta u mom životu. Neki su lagali namerno, dok su drugi prikrivali istinu, misleći da čine dobro. Većina ih je, međutim, naprosto grešila, bila pogrešno informisana ili samoobmanuta i širila ono što za šta su pretpostavljali da je istina, a zapravo su bile laži koje su čuli od drugih.

Svi mi počinjemo kao deca, verujući u manje-više sve što nam se kaže. Jaz u znanju i iskustvu između odraslih i dece toliki je da dete svaku odraslu osobu vidi kao vrhunski autoritet za sve oblasti. Kako odrastamo, uviđamo da se svi odrasli ne slažu među sobom, što znači da neki od njih sigurno greše. Sve promišljenije biramo autoritete, ali smo i dalje skloni da se oslanjamo na druge kako bismo znali šta da mislimo – na stručnjake, vođe, religijske figure, poznate ličnosti, TV lica ili, jednostavno, „opšte znanje.“

---

* *Restoran na kraju Vaseljene*, prevod Zoran Jakšić, Beograd, *Polaris* 1996. (Prim. prev.)

Nauka je još jedan autoritet. Kada sam bio mlađi, bio sam krajnje fasciniran svime što se ticalo nauke. Naučnici su naprosto imali najbolje priče: kako su džinovski dinosaurusi lutali zemljom pre nekoliko miliona godina; kako su naši primitivni preci pravili kamene alatke; kako su se Sunce, Zemlja i Mesec obrazovali pre više milijardi godina; kako se jedna jedina ćelija razvija u ljudsko biće; i kako je život evoluirao od jednostavnih stvorenja do svega što danas vidimo.

Moja braća i ja gledali smo svaku naučno-dokumentarnu TV emisiju koju smo mogli da nađemo, instinktivno znajući da su mnogo bolje od bilo kog sitkoma ili nebulozne drame. Međutim, s naučnim dokumentarcima su bili pomešani i neki za koje danas znam da su pseudonaučni ili lažni dokumentarci. Tu dolazimo do Leonarda Nimoja, kao voditelja popularne serije *U potrazi za...*, koja se emitovala od 1977. do 1982.

U svakoj epizodi Nimoj bi pripovedao kako su naučnici ustanovili da su Naska linije (zagonetne crteže urezane u pesku pustinje Naska u Peruu) napravili vanzemaljci ili su na samom pragu da otkriju ogromno stvorenje koje obitava u Loh Nesu. Gradio je uverljivu argumentaciju (ili sam ja tako mislio) u prilog postojanja vančulnog opažanja, Atlantide i Bigfuta. Baš kao i voditelji drugih naučnih dokumentaraca koje bismo gledali, prikazivao je svedočanstva i intervjuisao stručnjake. I mi smo to gutali.

U isti mah, vaspitavali su nas kao dobre katolike. Kada se toga prisećam, zapanjuje me kako sam, kao malo dete, potpuno odelio verovanje u evoluciju od verovanja u Adama i Evu. Avram, Marija i Josif su za mene bili istorijske ličnosti o kojima su me učili s istim autoritetom kao i o poduhvatima Džordža Vašingtona. U crkvi se podučavalo da je vera apsolutna vrlina, te je biti dobra osoba značilo naprosto verovati.

Taj uzbudljivi svet fantastičnih pripovesti kojima mi je društvo napunilo glavu – evolucija, Knjiga postanja, čudovišta iz Loh Nesa i još mnogo toga – nije bio održiv. Naposljetku sam morao da razrešim očigledne sukobe među tim raznovrsnim narativima. Tvrdjenja evolucione biologije i doslovna tumačenja Knjige postanja nisu mogli istovremeno biti istiniti. To je značilo preispitivanje i sumnju. Morao sam da razaznam u koje priče treba da poverujem a koje da odbacim.

Eto u čemu je suština skepticizma: kako da znamo u šta da verujemo a u šta da sumnjamo?

Čim počnemo da postavljamo pitanja poput: „Kako zapravo znamo bilo šta?“, naša verovanja počinju da se ruše, jedno po jedno. Kako bismo uopšte znali da li su vanzemaljci posetili Zemlju ili može li nas zabadanje igala u posebne tačke na telu izlečiti od bolesti? Ovakvo preispitivanje se ne završava uvek dobro, jer će neki ljudi odabrati da odbace nauku kako bi mogli da održe svoja verovanja u vanzemaljce ili čuda. Drugi nastavljaju da postavljaju pitanja. Taj proces se nikad ne završava – to je beskrajno putovanje.

Pitanje glasi: koliko daleko ćete otići i u kom ćete se pravcu zaputiti? To je, u krajnjoj liniji, lična odiseja, ali nismo sasvim sami. Deo smo društvenih krugova koji se stalno šire i s kojima delimo potragu za znanjem i razumevanjem. Najširi krug obuhvata celokupno čovečanstvo. Mi smo, kao vrsta, na putu otkrića – u nastojanju da shvatimo u šta valja poverovati i koje je znanje pouzdano.

Put će vas voditi kroz zanimljive i uzbuđljive obrte. To može biti zastrašujuće. U nekom trenutku ćete biti suočeni s verovanjem za koje žarko želite da bude istinito, koje je možda i deo vašeg identiteta, ali koje ne može izdržati detaljno ispitivanje. Konačno, to je put samospoznaje i nadamo se da će vam ova knjiga poslužiti kao vodič na tom putovanju. Na ovim stranicama ćete doznati o mnogim načinima na koje vaš mozak greši, njegovoj sklonosti ka finim, čistim i utešnim pričama, o vašem pamćenju koje predstavlja totalni haos i o svim unapred programiranim pristrasnostima u vašem razmišljanju.

Doznaćete i o mnogim načinima na koje greši društvo, nesavršenostima u institucijama nauke, prosvete i novinarstva. Zastrašujuće je kada shvatite da živimo u svetu prepunom dezinformacija, neobjektivnosti, mitova, obmana i manjkavog znanja. Svi smo mi deca, a odraslih nema. Ne postoje nikakvi neprikosnoveni autoriteti; niko ne zna sve tajne; ne postoji otkrovenje; a ne postoji ni mesto gde se mogu pronaći konačni odgovori na naša pitanja (to čak nije ni Gugl).*

Mukotrпно se probijamo kroz ovu složenu vasionu, baš kao i svi oni koji su postojali pre nas.

---

* Knjiga je napisana pre tekuće revolucije u pretraživačima zasnovanim na veštačkoj inteligenciji, četbotovima i obradi prirodnih jezika. (*Prim. prev.*)

Potpuno shvatanje opisane suštine ljudskog stanja može vas učiniti ciničnim, tako da negirate svekoliko znanje. To je, međutim, samo još jedna misaona greška, još jedan narativ koji nam pomaže da se nosimo sa haosom. Cinizam je uz to i jeftin – lako je samo sumnjati u sve ili sve poricati, ali to ne vodi nikuda, ni vas ni društvo. Skepticizam prevazilazi cinizam. Iako može započeti sumnjom, to je početak, a ne kraj. Ne postoji konačno ili vrhovno saznanje (niti Istina s velikim I), ali možemo iscediti znanje o svetu koje je dovoljno pouzdano da ga do daljnjeg uzimamo za istinito i delujemo u skladu s tim. Možemo, na primer, poslati sondu na Pluton i dobiti veličanstvene fotografije mesta koje nam je dotad bilo savršena zagonetka. Da naše znanje o svemiru nije bilo istinito makar u određenoj meri, naši napori da vidimo Pluton ne bi bili nagrađeni divnim slikama tog dalekog smrznutog sveta.

Prema tome, iako ne možemo verovati pričama koje čujemo, tradiciji, veri, zgodnim ili utešnim narativima, harizmatičnim ličnostima, pa čak ni sopstvenom sećanju, možemo lagano i pažljivo graditi proces kojim ćemo proveravati sve pretenzije na istinu i znanje. Veliki deo tog procesa je nauka, kojom se naše ideje sistematično ispituju spram stvarnosti, pri čemu se koriste najobjektivniji mogući podaci. Naučni proces je i dalje haotičan i pun mana, ali je barem nekakav proces. U najmanju ruku, on ima kapacitet da sam sebe ispravlja, postupno približavajući naša verovanja stvarnosti. U suštini, nauka je postupak u kome dajemo sve od sebe da doznamo šta je zbilja istina.

S naukom su povezane logika i filozofija, što su naprosto načini da se vrlo pažljivog razmišlja o stvarima, kako bi se osiguralo da makar ne bude unutrašnjih protivrečnosti. Ispravno rasuđivanje, pažljivo i sistematično posmatranje, beleženje i računanje svih podataka (a ne samo onih koje želimo) i nastojanje da se ospore sopstveni zaključci, iziskuju mnogo rada, ali nas pokreću dalje na našem putovanju. Skeptici kombinuju znanja nauke, filozofije, ljudske psihologije i sve nedostatke i manjkavosti ljudskog razmišljanja kako bi odvagali sva tvrđenja i uverenja, naročito sopstvena.

Veliki korak u opisanom pravcu napravio sam gledajući seriju *Kosmos*, koautora i voditelja Karla Segana. To je možda bio prvi put da sam gledao naučni dokumentarac u kom se nisu samo iznosile činjenice već se i ispitivalo kako znamo to što znamo. Segan je istraživao šta

smo mislili u prošlosti i kako su nova otkrića menjala naša shvatanja. Segment jedne epizode posvetio je preispitivanju navodnih dokaza vanzemaljskih poseta. Taj segment je za mene bio otkrovenje. Ako je ikad postojao trenutak kada je skepticizam kod mene odneo prevagu, to je bio taj. Tu je bio taj ugledni naučnik koji pažljivo, služeći se logikom i činjenicama, obrazlaže zbog čega svedočanstva u prilog NLO nisu ubedljiva. Štaviše, reč je o potpunim koještarijama. To je značilo da su svi oni dokumentarci o vanzemaljskim posetama (uključujući i polovinu epizoda *U potrazi za...*) bili ne samo pogrešni nego i besmislice. Osetio sam se izdanim.

Ti dokumentarci nisu bili istinska nauka, već ono što je Segan nazivao jeftina imitacija. Bili su pseudonauka. Uh! Koja su još tvrđenja krhka koliko i dokazi za NLO? Domine su počele da se ruše.

Moje putovanje je napredovalo za još jedan korak kada sam se susreo s kreacionizmom, poricanjem evolucije. To me je oduvalo. Do tada sam pročitao na desetine knjiga i članaka o evoluciji, što mi je bila jedna od omiljenih naučnih tema, te sam bio dobro upućen u brdo dokaza koje su naučnici prikupili i koji pokazuju da je život na Zemlji evoluirao.

Sada sam čitao ili slušao ljude koji sve te dokaze poriču, negiraju da se evolucija uopšte odigrala, ili bar način na koji naučnici tvrde da se odigrala. Nisam mogao a da ne usporim i ne pogledam izbliza, kao kad neko gleda stravičnu nesreće na auto-putu. Argumenti kreacionista kretali su se od glupavih do sofisticiranih, ali su na kraju svi bili manjkavi. Trudio sam se koliko sam god mogao da razumem gde su pogrešili. Isprva sam naivno verovao da ću – ukoliko samo objasnim kreacionistima (kada sam za to imao priliku, tokom slučajnih susreta uživo) propuste u rasuđivanju ili činjenične greške u njihovim premisama – moći da im promenim mišljenje. Iako tako nešto nije nemoguće, ispostavilo se daleko težim nego što sam zamišljao.

Dešavalo se nešto što nisam razumeo. Otišao sam na koledž s diplomom iz prirodnih nauka, dok me je sve to mučilo a moja vera ubrzano slabila. Već sam uveliko bio na svom skeptičkom putovanju, koje traje i dan-danas, tri decenije kasnije.

Opsesija da razumem kako znamo ono što znamo i kako ljudsko verovanje iskače iz koloseka postala je moj životni poziv. Volim naučni proces i njegove rezultate, kao i nalaženje načina da sve to objasnim

drugima. Kada sam saznao da postoji aktivan skeptički pokret ljudi s istom skupinom opsesija, nisam ni načas oklevao.

Jednog dana, moj bliski prijatelj i kolega skeptik Peri Deandelis primetio je da u saveznoj državi u kojoj živimo, Konektikatu, nema nijedne skeptičke grupe, iako ih širom zemlje postoje na desetine. Trebalo bi da osnujemo vlastitu grupu, predložio je, i odmah sam znao da smo na dobrom putu.

Pridružili su nam se naš zajednički prijatelj Ivan Bernstin i moja dva brata, Bob i Džej. To su ista ona dva brata koja su kao tinejdžeri sa mnom gledala *U potrazi za...* Pomagali smo jedni drugima tokom tih ranih godina provedenih u prestrojavanju iz verovanja u svakojake besmislice u shvatanja koja odgovaraju skepticima. I dalje se sećam (pa, onoliko koliko naše nesavršeno pamćenje može da sačuva bilo šta) dana kada sam rekao Bobu da više ne verujem da je ESP (ekstrasenzorna percepcija) stvarna. Bio je šokiran, ali mi je polusatni govor bio dovoljan da izložim ogromne nedostatke u dokazima.

Nas petorica smo 1996. zajedno osnovali Skeptičko društvo Nove Engleske. Bili smo (donekle) zadovoljni time što smo štampali bilten i lokalno držali predavanja. Voleli bismo da smo se više angažovali, ali smo svi imali svoj redovan posao. Išli smo u istraživanja, posjećivali NLO skupove i sučeljavali se sa zagovornicima raznih vidova pseudonauke. U tim godinama smo izgradili svoju reputaciju. Takođe smo imali prilike da upoznamo naučnike, filozofe, mađioničare i druge skeptičke aktiviste.

A onda su društvene mreže udarile punom silinom. Tokom 2005. godine, kada je podkast još uvek bio nešto novo, imao sam ideju da započnem nedeljni podkast o nauci i kritičkom mišljenju. Usaglasili smo se oko imena *Vodič kroz vasionu za skeptike* (inspirisanog serijom knjiga *Autostoperski vodič kroz galaksiju*, koju svi volimo) – skraćeno VVS. U trenutku pisanja ove knjige, i dalje se držimo.

Usput smo pokupili saputnicu, Rebeku Votson, koja je s nama vodila program devet godina. Nažalost, ostali smo bez Perija, koji je umro 2007. od komplikacija skleroderme. Nova skeptična bitanga (kako sebe nazivamo), Kara Santa Maria, pridružila nam se 2015. godine

Svake nedelje, nas petoro je pokušavalo da pronađe smisao u onome što je delovalo kao sve luđi svet. Internet i društvene mreže bili su

istovremeno i blagoslov i prokletstvo, što je nama omogućilo da nauči i kritičkom mišljenju podučavamo mnogo širu publiku, ali i olakšalo širenje dezinformacija kao nikad ranije.

Tokom posljednje dve decenije, dok smo se borili za nauku i razum, čini se da su ulozili sve više rasli. U moju profesiju – medicinu – sasvim se infiltrirala pseudonauka, takozvana alternativna medicina. Napadnut je sam naučni proces. Postoje čitavi pokreti posvećeni poricanju i odbacivanju mukotrpnosti stečenih plodova naučnih otkrića. A sada se čini da se i sama istina i činjenice olako guraju u stranu kao neprijatnost. Pojedini – ne bez razloga – misle da je ljudski rod napravio korak unazad u odnosu na doba prosvjetiteljstva kako bi se sčućurio u odajama udjeka ugodnih, ili bar bliskih i poznatih verovanja.

Reč je o generacijskom sukobu, koji se najverovatnije nikada neće okončati.

Kao u vasioni Dagleasa Adamsa, sastavili smo ovaj koristan vodič koji će vam biti neprocenjiva podrška na vašem skeptičkom putovanju, pošto se svet aktivno trudi da vas zavara i napuni vam glavu pričama i lažima. Sile neznanja, zaverama sklonog mišljenja, antiintelektualizma i poricanja nauke u punoj su snazi.

Istina je da se moramo rvati s onim neverovatno manjkavim putenim mašinama u našim lobanjama. Ali mi stojimo na ramenima divova. Mnogo pametnih ljudi je tokom veoma dugog razdoblja pažljivo razmišljalo i raspravljalo o prirodi stvarnosti i našoj sposobnosti da je shvatimo. Imamo i neka moćna oruđa, poput nauke i filozofije. Nešto ipak znamo i imamo načine da iz svega toga izvučemo smisao.

Ne paničite. Čitava ova zamisao o razmišljanju svojom glavom i preispitivanju svega zapravo je vrlo zabavna i jača nas. Mi to možemo ostvariti zajedno.

ODELJAK 1

Osnovni koncepti koje svaki skeptik treba da zna

Istina može zbunjivati. Hvatanje ukoštac s njom može zahtevati malo napora. Ona može biti i suprotna intuiciji. Može protivrečiti duboko ukorenjenim predrasudama. Ne mora biti u saglasju s onim što očajnički želimo da bude istina. Ali šta se nama sviđa ne određuje šta je istinito.

– Karl Segan

Pre nego što krenete na bilo kakvo putovanje, treba vam odgovarajuća oprema – uzmimo, dakle, neophodne alatke, neke grickalice, dobru jaknu i par udobnih cipela. U ovom odeljku našeg vodiča, opremićemo vas skeptičkom opremom (poput modernog opasača za alat), stvarima za koje smo odlučili da su najvažnije za ovo putovanje, stvarima koje će vam, ako ništa drugo, dati mogućnost da se suočite s preprekama ili zamkama na koje usput možete naići.

Te alatke – osnovni koncepti naučnog skepticizma – mogu se podeliti u četiri kategorije. U prvu skupinu veština sadrži nešto što ja volim da zovem neuropsihološka poniznost. Ova kategorija obuhvata poznavanje svega u čemu je funkcija vašeg mozga ograničena ili manjkava. Prvenstvena alatka kojom ispitujuete i pojmite vasionu jeste vaš mozak, pa nam je svima potrebno bolje razumevanje kako on funkcioniše.

Druga kategorija skeptičke opreme zove se metakognicija – razmišljanje o razmišljanju. Metakognicija predstavlja istraživanje svih načina na koje je vaše razmišljanje pristrasno. Ovde ima očiglednih preklapanja s prvom kategorijom, ali je naglasak više na veštinama kritičkog mišljenja nego na moždanom hardveru. Bilo bi lepo kad bi ljudi bili savršeno logična bića, poput izvesnog izmišljenog lika šiljatih ušiju iz uvoda, ali mi to nismo. Mi smo emotivna, tek napola razumna stvorenja, zatrovana mnoštvom predrasuda, mentalnih prečica i grešaka u razmišljanju.

Treća vrsta skeptičke opreme tiče se nauke – kako ona funkcioniše, kakva je priroda pseudonauke i osporavanja naučnih saznanja i kako nauka može da završi na stranputici.

Četvrta kategorija osnovnih koncepata vodi nas na neka putovanja kroz istoriju, gde ćemo preispitati čuvene primere pseudonauke i obmana kao priče za nauk.

Sve ovo skeptičko opremanje služi da vas pripremi za avanturu i da vas pokrene (ili da vam pomogne na putu ako ste ga već započeli). Ovo nije neki izlet za vikend – to putovanje je ostatak vašeg života.

Jeste li spremni da postanete deo epske potrage, potrage koja nas je od čučanja u mračnim pećinama odvela do toga da zakoračimo na Mesec? (Da, zaista smo to učinili.) Poput svih avantura, i ovo je ponajpre put samospoznaje. Nemani koja ćete usput ubiti i izazovi s kojima ćete se suočiti većinom su tvorevine vašeg sopstvenog uma. Ali ukoliko ih savladate, dobrobit će doista biti epskih razmera.

Vodič za skeptike, lekcija 1:

Naučni skepticizam

Odeljak: Osnovni koncepti

Videti i: Kritičko mišljenje

Naučni skepticizam, termin koji je prvi popularizovao Karl Segan, opšti je pristup saznanju u kome se više drži do pouzdanih i validnih uverenja i zaključaka nego do onih utešnih ili prigodnih, tako da naučni skeptici rigorozno i otvoreno primenjuju metode nauke i razuma na sva empirijska tvrđenja, naročito sopstvena. Naučni skeptik uslovno prihvata tvrđenje srazmerno tome koliko je podržano validnom logikom i poštenom i detaljnom procenom dostupnih činjenica. Skeptik takođe proučava zamke ljudskog razuma i mehanizme obmane kako bi izbegao da ga obmanu drugi ili da obmane sam sebe. Skepticizam vrednuje metod više nego bilo koji pojedinačan zaključak.

Mi ignorišemo narodno razumevanje nauke na sopstvenu štetu.

– Judžin Skot

Vi čitate *Vodič za skeptike* jer mi zagovaramo opšti pogled na svet poznat kao naučni skepticizam. Može, međutim, biti dosta zabune oko toga šta znači biti skeptik. Šta mi radimo i u šta verujemo?

Biti skeptik znači sumnjati, ali filozofski skepticizam se razlikuje od naučnog skepticizma i ne predstavlja ono što mi zagovaramo.

Filozofski skepticizam je u suštini pozicija stalne sumnje: možemo li stvarno znati bilo šta? I koja je priroda samog saznanja? Pre nego što je

nauka revolucionarno izmenila naše razmišljanje, filozofski skepticizam je bio razumna pozicija. Veći deo našeg znanja zasnivao se na autoritetu i tradiciji, pa je brisanje table izražavanjem sumnje u sve verovatno bio korak u dobrom pravcu. Prema slavnoj izreci Renea Dekarta, jedino što stvarno znamo je: „Mislim, dakle postojim.“ Njegova ideja je bila da eliminiše sve što se dotad uzimalo kao znanje, da započne iznova i da onda pokuša da vidi šta može doznati razumom iz početnih principa (polazišta koja su sama po sebi očigledna).

Srećom po nas, više ne živimo u prenaučnom dobu. Tu su stotine godina pažljivo razrađenog znanja koje nas je dovelo do gde smo danas. Filozofi se usredsređuju na to kako da razmišljamo jasno, precizno, nedvosmisleno i konzistentno. Nauka funkcioniše u okviru filozofije metodološkog naturalizma (sve pojave imaju prirodne uzroke) i koristi detaljno razrađen skup metoda za proveru naših teorija u stvarnosti.

I dalje ne možemo da znamo ništa sa stopostotnom metafizičkom sigurnošću, ali možemo znati neke stvari. Možemo metodološki sagraditi skup znanja koji je unutar sebe dosledan i logički valjan, koji je ne samo u skladu s onim što možemo opaziti u stvarnosti, već nam, štaviše, pomaže i da predvidimo kako će se vasiona ponašati.

Zato „naučni“ skeptici nisu isto što i filozofski skeptici, koji uče da nikakvo znanje nije moguće. Mi nismo ni cinici, kojima je sumnja društveni stav ili samo imaju uopšteno negativan odnos prema čovečanstvu. Nismo ni kontraši koji se refleksno suprotstavljaju svakom preovlađujućem mišljenju. Izraz „skeptik“ su isto tako preoteli i osporavatelji koji hoće da ih ljudi vide kao prave skeptike (što postavljaju teška i neugodna pitanja), a zapravo samo slede program osporavanja iz ideoloških razloga.

Mi smo naučni skeptici zato što započinjemo sumnjom, ali onda pažljivo pokušavamo da ono što možemo da znamo i ono što zaista znamo razdvojimo od maštanja, priželjkivanja, predrasuda i tradicije.

Smatram da moderni naučni skepticizam ima nekoliko aspekata – to nije samo pogled na svet, već i skup znanja i polje stručnosti. Evo alata i metoda kojima se naučni skeptici služe u raščlanjavanju stvarnosti:

Poštovanje prema znanju i istini – Skeptici cene stvarnost i ono što je istinito. Prema tome, mi nastojimo da svoja uverenja i mišljenja koliko je god moguće zasnivamo na stvarnosti. To znači podvrgavanje svih tvrdjenja dobro utemeljenom procesu evaluacije.

Skeptici smatraju da je svet moguće spoznati jer sledi određena pravila ili zakone prirode. Jedini legitiman metod za sticanje bilo kakvih empirijskih saznanja o vasioni prati tu naturalističku pretpostavku. Drugim rečima, u svetu empirijskog (činjeničnog znanja zasnovanog na dokazima), ne možete se pozivati na magiju ili natprirodno.

Promocija nauke – Nauka je jedini skup legitimnih metoda za istraživanje i razumevanje prirodnog sveta. Dakle, nauka je moćno oruđe – i jedan od najboljih produkata razvoja ljudske civilizacije. Mi, koji smo odabrali da budemo aktivisti, promoviramo ulogu nauke u našem društvu, razumevanje naučnih rezultata i metoda u narodu i naučno obrazovanje visokog kvaliteta. To znači da štitimo integritet nauke i obrazovanja od ideoloških uplitanja ili antinaičnih napada. To uključuje i podršku visokokvalitetnoj nauci, što iziskuje preispitivanje naučnih procedura, kulture i institucija u smislu mogućih grešaka, pristrasnosti, slabosti i prevara.

Promocija razuma i kritičkog mišljenja – Nauka funkcioniše rame uz rame s logikom i filozofijom, te stoga skeptici ujedno promoviraju bolje razumevanje ovih oblasti i veština kritičkog mišljenja.

Nauka protiv pseudonauke – Skeptici su prva, a često i poslednja linija odbrane od upada pseudonauke. U toj ulozi, trudimo se da identifikujemo i objasnimo granice između istinske nauke i pseudonauke, da predstavimo pseudonauku u pravom svetlu i da propagiramo umeće razlikovanja ta dva. Ako bih morao da ukratko kažem šta je naša osnovna oblast stručnosti, to je pseudonauka. Kada se suprotstavljate uvreženim ali lažnim uverenjima, nije dovoljno da razumete odgovarajuću naučnu oblast, morate znati i kako nauka može da pogreši, kako ljudi obrazuju i održavaju netačna uverenja i kako ih šire. Takva stručnost, u načelu, nedostaje u preovlađujućoj akademskoj zajednici i tu skeptici pronalaze svoje mesto.

Ideološka sloboda/slobodno ispitivanje – Nauka i razum mogu cvetati samo u slobodnom društvu u kom se nikakva ideologija (religijska ili bilo koja druga) ne nameće bilo pojedincima ili naučnom procesu i slobodnom ispitivanju.

Neuropsihološka poniznost – Biti funkcionalni skeptik zahteva poznavanje raznih načina na koje sami sebe obmanjujemo, granica i nedostataka ljudskog opažanja i pamćenja, inherentnih pristrasnosti

i grešaka u kognitivnim funkcijama, kao i metoda kojima se sve to može ublažiti.

Zaštita korisnika – Skeptici nastoje da zaštite sebe i druge od prevara i obmana. To činimo tako što razotkrivamo prevaru i podučavamo javnost i političke aktere da prepoznaju tvrđenja i postupke kojima se ljudi obmanjuju ili dovode u zabludu.

Pored toga, skeptici znaju da budu i čuvari institucionalnog sećanja. Iste prevare i lažna uverenja često se javljaju iznova i iznova: čini se da svaka generacija mora i sama da napravi iste greške. Korisno je imati nekoga ko proučava istoriju prevara, grešaka i pseudonauke, te tako pomaže da se takve stvari, kada neizbežno ponovo iskrnsu, prepoznaju i odbace.

Iako su skeptici-aktivisti obično naučni komunikatori, mi nismo samo to. Posedujemo specifičnu ekspertizu i vlastitu nišu – znanje o pseudonauci, mehanizmima obmane i o tome kako se suprotstaviti dezinformacijama. Generacija naučnih komunikatora pre naše verovala je da je dovoljno podučavati o nauci kako bi se suprotstavili verovanju u pseudonauku i mitove. Sada znamo da to, nažalost, nije slučaj.

Na primer, studija Džona Kuka i saradnika iz 2017. godine pokazala je, potvrdivši prethodna istraživanja, da je izlaganje osoba dezinformacijama u pogledu naučnog konsenzusa o globalnom zagrevanju imalo polarizujući ishod zasnovan na političkoj ideologiji. Oni koji su već bili prihvatili konsenzus dodatno su se učvrstili u svojim stavovima, dok su oni koji su taj konsenzus odbacivali to činili još energičnije. Ispravljanje odgovarajućih dezinformacija nije imalo gotovo nikakav efekat na smanjenje polarizacije – činjenice naprosto nisu bile dovoljne da ljudima izmene mišljenje.

Pa ipak, ukoliko se ispitanicima na samom početku objasni kako se lažni stručnjaci mogu iskoristiti da bi se neosnovano doveo u pitanje naučni konsenzus, polarizujući efekat sličnih dezinformacija potpuno se neutrališe.

Eto zbog čega smo odabrali da nauku jednim delom promovišemo tako što ćemo razotkrivati pseudonauku, i to ne samo lažne informacije koje proizvodi loša nauka, već i taktike obmane (a katkad i samoobmane) kojima se služe pseudonaučnici. Nije dovoljno samo učiti narod nauci, morate ga naučiti i kako nauka funkcioniše i kako da ispravno

razmišljaju. Ova knjiga bi trebalo da bude jedna džinovska vakcina protiv loše nauke, obmana i pogrešnog mišljenja.

Niko ne tvrdi da su to najveći problemi na svetu. Često nas kritikuju da se bavimo jednom vrstom uverenja nauštrb drugih, ali to predstavlja nešto što nazivamo logičkom greškom relativne uskraćenosti: utisak da to što radiš nije vredno zato što postoje bitniji problemi kojima se valja posvetiti. Primera radi: „Ne trudi se ni oko čega dokle god ne izlečimo svu decu obolelu od raka“.

Ja to zovem i logikom Giliganovog ostrva. Naravno, ako ste jedna od nekoliko osoba nasukanih na pustom ostrvu, trebalo bi da se najpre pozabavite najprečim problemima vezanim za preživljavanje. Ali na planeti s preko sedam milijardi stanovnika to nema smisla. Ljudi treba da budu slobodni da se bave bilo kojim problemom koji im je bitan ili smatraju da leži u domenu njihovih talenata i sklonosti.

Prema tome, kada u ovoj knjizi vidite reč „skeptik“, to označava zagovornika nauke i kritičkog mišljenja. Možda ćete nakon što knjigu pročitate i sami sebe smatrati skeptikom.

NEUROPSIHOLOŠKA PONIZNOST I MEHANIZMI OBMANE

U osvit 20. veka, otkriće aviona – letelice teže od vazduha – već se naširoko očekivalo. U decenijama koje su prethodile braći Rajt i događajima u Kiti Hoku 1903, pa čak i neko vreme nakon toga, došlo je do poplave opažanja sličnih letećih mašina.

Govorkanja o tome izbila bi i obuzela zajednice. Lokalne novine bi izveštavale kako su ugledni građani (policija, gradonačelnik) videli vazдушna plovila i čak mogli da razaznaju pilota i komande. Mnogi su se kleli da su čuli udaljenu tutnjavu motora. Drugi su javljali da su prošli otpatke izbačene iz vazduhoplova, a neki i da su se u njima vozili. Često su pretpostavljali da su u sve to bili umešani čuveni izumitelji, poput Tomasa Edisona.

Danas znamo da su svi ovi slučajevi bili prevare i masovne obmane. Nije bilo nikakvih vazduhoplova. Crteži navodnih aviona koje su očevici crtali podsećaju na starinske predstave o napravama što lepeću krilima, a ne na avione koji su naposljetku razvijeni.

Ovi i slični slučajevi odražavaju iskonstruisanu i nepouzdanu prirodu opažanja, pamćenja i uverenja. Ona su proizvodi očekivanja, kulturnih uticaja i psihologije.

Kada se velika prevara sa vazduhoplovima razotkrila, mnogi koji su u nju bili poverovali strašno su se naljutili. Pretpostavljam da su se, ipak, najviše ljutili na sebe što su bili tako lakoverni. Ali kao što ćemo videti, naprosto su bili ljudska bića.

Vodič za skeptike, lekcija 2: Varljivost pamćenja i sindrom lažnog sećanja

Odeljak: Neuropsihološka poniznost

Videti i: Opažanje, Samoobmana

Naša sećanja su nepouzdana na mnogo načina. Zapravo, lako se mogu izgraditi čitava lažna sećanja, a ponekad do toga dolazi i greškom terapeuta.

Kognitivna psihologija nam govori da je ljudski um, ukoliko mu se ne pomogne, podložan mnogim greškama i iluzijama jer se oslanja na sopstvena sećanja na živopisne anegdote a ne na sistematsku statistiku.

– Stiven Pinker

Naš doživljaj sveta u realnom vremenu je neuhvatljiv. Trenutak nakon što nešto doživimo, to postane sećanje – isprva u kratkoročnom pamćenju, da bi kasnije ponešto od toga postalo deo dugoročnog pamćenja. Sve što lično znamo o svetu jeste sećanje.

Ali koliko je pouzdano ljudsko pamćenje? Pomislite na neko živopisno sećanje iz detinjstva, onu vrstu sećanja kakva često prizivate i koja predstavljaju važan deo vaše istorije i identiteta. Teško mi je da vam ovo saopštim (zapravo, i nije), ali to sećanje je verovatno većim delom, ili čak potpuno, lažno.

Možda vas ta ideja uznemirava i upravo mislite: „Nema šanse. Jasno se sećam tog odlaska u prodavnicu igračka kada mi je bilo deset godina.

Ma sigurno nije bilo lažno.“ Žao mi je što to moram da kažem, ali čitav vek istraživanja pamćenja vam ne ide u prilog.

Naša sećanja nisu ni tačan ni precizan zapis prošlosti. Nemamo nikakav kamkorder u lobanjama. Sećanja su izgrađena od nesavršenih opažaja prosejanih kroz naša uverenja i predrasude, koji se onda, s vremenom, preoblikuju i stapaju. Naša sećanja služe više da podrže naša uverenja nego da im pružaju informacije. Na neki način, ona čine priču koju sebi pričamo i koja se neprestano razvija.

Većina ljudi je imala iskustvo da učestvuje u žustroj raspravi, a zatim se, kad se strasti smire i kad svi pokušaju da razreše razlike, ispostavi da svaka osoba različito pamti raspravu koja se upravo odigrala. U takvim situacijama možete doći u iskušenje da pretpostavite da je vaše sećanje tačno, a da su svi ostali sišli s uma. Naravno, isto to misle i drugi o vama.

Možda ste, isto tako, imali iskustvo da se prisećate nekog davnog događaja zajedno s nekim ko je tada bio s vama. U jednoj epizodi našeg podkasta, Bob, Džej i ja smo se prisećali porodičnog putovanja iz detinjstva kad smo išli u Pompeju i Herkulaneum. Bob i Džej su se jasno sećali susreta s čudnim vodičem koji je perverzno uživao u tome da našoj majci pokaže svaki antički crtež penisa. Ja se sećam da nam je majka taj susret prepričala sa svog prethodnog putovanja u Pompeju, ali da mi sami nikad nismo sreli dotičnog vodiča. Bob i Džej su bili šokirani kad su saznali da su njihova sećanja uglavnom izmišljena (iako su uporno tvrdili da je zapravo moje sećanje pogrešno).

Istraživači su mnogo toga naučili o procesu stvaranja naših sećanja. Kao što ćemo govoriti u poglavlju 3, „Varljivost opažanja“, ono što opažamo iz minuta u minut takođe je aktivan konstrukcioni proces. Raznovrsni čulni tokovi prosejavaju se kako bi se zadržale važne stvari, stvaraju se pretpostavke o onome što verovatno opažamo i sve se to u isto vreme poredi s ostalim opažanjima, kao i s našim postojećim modelima i pretpostavkama o svetu. Prednost se daje kontinuitetu i vodi se računa da sve bude usklađeno.

Taj opazajni tok zatim postaje sećanje. Skorašnja istraživanja ukazuju da se kratkoročno i dugoročno pamćenje mogu obrazovati istovremeno, ali kratkoročno u početku preovladava, a zatim brzo izbledi. Nakon nekoliko dana, dugoročno pamćenje se može učvrstiti i preuzeti primat.

Stvarna veza između kratkoročnog i dugoročnog pamćenja verovatno je mnogo složenija od toga i istraživanja su još u toku, ali ovo bi bile osnovne postavke.

Postoji više vrsta dugoročnog pamćenja i, mada se prilično preklapaju, one imaju različite „neuroanatomske korelate“ (u njima učestvuju različiti delovi mozga).

Postoji deklarativno pamćenje (nazvano još i eksplicitno pamćenje), koje predstavlja činjenično znanje pohranjeno u dugoročnom pamćenju; njemu pristupamo svesno. Upravo na to većina ljudi misli kada pomisli na pamćenje. Proceduralno pamćenje (nazvano još i implicitno pamćenje) više je automatsko i obuhvata učenje da se obavljaju motorički zadaci kao što je bacanje košarkaške lopte ili pisanje.

Deklarativno pamćenje se dalje raščlanjava. Epizodično pamćenje je pamćenje događaja i sopstvenog iskustva. Epizodična sećanja formiraju ono što nazivamo autobiografskim pamćenjem, a to je pamćenje zbivanja u našim životima, obično u prvom licu. Postoji još i specifična vrsta autobiografskog pamćenja poznata kao blic-pamćenje – neobično živo pamćenje emocionalno značajnih događaja. Sećanje na to gde ste bili i šta ste radili kada ste doznali za napade 11. septembra ili za druge slične događaje predstavlja blic-pamćenje.

Semantičko pamćenje je činjenično pamćenje o svetu i nije posebno vezano za lična iskustva. Semantičko pamćenje takođe ima različite delove, koji se pohranjuju odvojeno. Imamo memoriju za činjenice, zasebnu memoriju za „istinitost“ svake činjenice (da li je tačna ili netačna?), i posebno izdvojenu memoriju za izvor činjenica. Stoga je uobičajeno da se sećate kako ste nešto negde čuli, ali se ne sećate gde – a možda čak ni da li je to istina ili nije.

Sećanja se mogu oblikovati

Sećanja su pogrešna od trenutka kad ih stvorimo, ali su ona, povrh toga, nestabilna kroz vreme. Kad god prizovemo neko sećanje, zapravo ga rekonstruišemo i ažuriramo. Pamćenje, kao i opažanje, naglašava unutrašnju doslednost. Mi menjamo sećanja tako da se uklope u naše interne narative o stvarnosti i, kako se ti narativi menjaju, prepravljamo naša sećanja da bi se u njih uklopila.

Životni put sećanja je haotična avantura s mnogo skretanja i obrta. Evo kako sve na tom putu oblikujemo svoja sećanja:

Fuzija – Možemo da stapamo pojednosti različitih sećanja, mešajući ih ili čak stvarajući od dva sećanja jedno. Uzmite u obzir onaj hipotetički odlazak u prodavnicu kada ste bili dete. Možda se sećate strašnog susreta s nekim strancem u toj prodavnici. Ali možda se taj susret sa strancem dogodio u neko drugo vreme i na drugom mestu, a vi ste to iskustvo iz nekog razloga stopili sa sećanjem na obilazak prodavnice igračaka.

Konfabulacija – Jednostavno rečeno, mi izmišljamo stvari. To je potpuno automatski i podsvesan proces. Ponovo, naš mozak hoće da sastavi jedno kontinualno i konzistentno sećanje, te će neke delove, ako nedostaju, naprosto izmisliti da popuni praznine.

Osobe s demencijom su sklonije konfabulacijama, jer njihovo nezadovoljavajuće pamćenje i mišljenje ostavljaju više praznina koje treba ispuniti. U teškim slučajevima možemo imati pacijente sa demencijom koji konfabuliraju čitave događaje koji se nikad nisu dogodili, a za to im treba vrlo malo podsticaja.

Detalji se izmišljaju kako bi se naglasio emocionalni značaj događaja. Zapravo, opšti tematski i emocionalni značaj sećanja čuva se odvojeno od propratnih pojedinosti.

Kada su 2008. godine pitali Hilari Klinton o jednom putovanju u Bosnu nekoliko godina ranije, ona se prisećala:

Svakako se sećam tog puta u Bosnu, a kako je Togo rekao, u Beloj kući se govorilo da se u mesta koja su suviše mala, suviše siromašna ili suviše opasna da u njih ide predsednik, šalje prva dama. Na takvo mesto i otišli. Sećam se da smo sleteli pod snajperskom vatrom. Trebalo je da na aerodromu bude nekakva ceremonija dočeka, ali smo umesto toga samo trčali pognute glave da se domognemo vozila kako bismo stigli do baze.

Klintonova je potom postala žrtva ere video-zapisa. U video-snimku događaja koji su novinari pronašli, vidi se Klintonova kako opušteno hoda sa svojom ćerkom Čelzi, bez ikakve vidne žurbe ili straha. Čak se i zaustavila na aerodromskoj pisti da bi se pozdravila s jednom devojčicom. Hilarin iskaz i video-snimak su u oštrom raskoraku.

Klintonovu su mnogi kritikovali zbog „laganja“ o pomenutom događaju, ali nije bilo potrebe za takvim optužbama. Ona se seća straha i anksioznosti u vezi sa svojim putovanjima u nemirne delove sveta i njen mozak je lako mogao da dopuni detalje koji bi podržali tu emocionalnu temu.

Elizabet Loftus i Žaklin Pikrel su 1995. izvele studiju koja je postala poznata pod nazivom „Izgubljeni u tržnom centru“. One su intervjuisale starije rođake dvadeset četvero ispitanika kako bi za svakog ispitanika napravili knjižicu sa po četiri detaljne priče iz njihovog detinjstva. Međutim, samo su tri od četiri priče bile istinite; četvrta je bila potpuno izmišljena priča o tome kako su se izgubili u tržnom centru.

Ispitanici su bili u stanju da se prisete nekih detalja o 68 odsto istinitih priča. Međutim, 29 odsto njih se takođe sećalo lažnih događaja, delimično ili potpuno. Neki ispitanici su ih se sećali do najsitnijih pojedinosti i bili sasvim uvereni u tačnost svoje pripovesti.

U studiji Izabel Lindner i saradnika iz 2010, istraživači su otkrili da prostim posmatranjem druge osobe kako izvršava neki čin možemo proizvesti lažna sećanja da smo ga izvršili mi sami. Oni navode:

U tri eksperimenta, učesnici su posmatrali aktivnosti, među kojima neke nikada ranije nisu izvodili, pa su zatim radili test izvora sećanja. Posmatranje aktivnosti je, u poređenju s kontrolnim uslovima, dosledno proizvodilo lažna sećanja da su te aktivnosti izvodili sami ispitanici.

Ovo istraživanje sledi druga istraživanja koja pokazuju da je često dovoljno zamisliti događaj kako bi se o tom događaju stvorilo lažno sećanje. Zamišljanje aktivira mnoge delove mozga koje bi aktiviralo i istinsko sećanje. U suštini, sećanje o zamišljanju nečeg s vremenom može postati nerazaznatljivo od sećanja o stvarnom događaju – i tako se rađa lažno sećanje.

Ovo je posebno relevantno za mnoge terapeute specijalizovane za NLO-otmice koji koriste hipnozu i podstiču svoje klijente da zamišljaju kako su oteti. To „istraživanje“ je zapravo optimizovano da proizvede (a ne da otkrije) lažna sećanja o vanzemaljskim otmicama.

U studiji iz 2015, Julija Šo i Stiven Porter otkrili su da mnoge odrasle osobe nakon svega tri sata policijskog ispitivanja mogu biti ubeđene da su počinile nepostojeći zločin. Ona ističe:

Naši nalazi pokazuju da u kontaktu s policijom lažna sećanja o izvršenju zločina mogu nastati iznenađujuće lako i obuhvatati iste vrste kompleksnih detalja kao i stvarna sećanja.

U suštini, naš mozak nas stalno laže. On nam priča priče sklopljene iz više različitih izvora, uz ubacivanje detalja gde god je potrebno popuniti neke pukotine.

Personalizovanje – Postoji tendencija da se sećanja o događajima koji su se desili drugima zamene za sećanja da su se desili nama samima. Ako nam neko ispriča emocionalno uzbudljivu priču o nekom događaju, mesecima ili godinama kasnije možemo videti sebe u glavnoj ulozi, ili barem u ulozi neposrednog svedoka događaja. (Možda to može da objasni Bobovo i Džejovo očigledno lažno sećanje na Pompeju).

Brajan Vilijams, spiker televizijske mreže NBC, možda je takođe bio žrtva ovog fenomena. On je godinama prepričavao kako je bio u helikopteru koji je bio prinuđen da sleti pod neprijateljskom vatrom dok je leteo iznad Iraka. Problem je u tome što je njegova priča tokom godina evoluirala i razlikuje se od sećanja drugih učesnika. Izgleda da je on retrospektivno personalizovao priču o drugom helikopteru koji je bio prisiljen da sleti i stopio je sa svojim ne toliko uzbudljivim helikopterskim letom. Vilijams je, štaviše, i otpušten jer je, najverovatnije, imao podjednako manjkavo pamćenje kao i svi drugi.

Kontaminacija – Mi smo društvena bića. Deo naše društvene prirode je da visoko vrednujemo tuđa svedočenja. Kad ljudi zajedno razgovaraju o nekom događaju, pri čemu svako deli detalje svojih sećanja, verovatno će ih jedni drugima kontaminirati. Uzeće pojedinosti koje je izneo neko drugi i neprimetno ih ugraditi u vlastita sećanja.

Upravo zbog toga svedocima u sudnici nije dozvoljeno da se susretnu ili međusobno razgovaraju pre nego što iznesu svoje svedočenje.

Iskrivljenje – Detalji sećanja se naprosto mogu promeniti ili iskriviti. S vremenom neki od njih mogu iščileti ili se izmeniti upravo tako da podržavaju emocionalni narativ datog sećanja.

Sećanja se mogu iskriviti sugestijom. Jednostavno sugerisanje nekog detalja osobi koja se nečega priseća može dovesti do toga da ona taj detalj ugradi u svoje sećanje. Ukoliko je, na primer, videla zakukuljenu

priliku i ne može da joj odredi pol, moglo bi biti dovoljno da joj ispitivač pomene taj lik u ženskom rodu pa da se prvobitno sećanje izmeni u sećanje na ženu s kapuljačom.

Različiti elementi sećanja takođe mogu biti iskrivljeni nezavisno jedan od drugog. Istraživanje Skurnika i saradnika iz 2005. podržava tezu da se „istinitosti“ činjenica sećamo odvojeno od samih činjenica. To je kao da uz svako sećanje imamo kvadratiće za štikliranje kako bismo označili da li je ono zapravo istinito. Skurnik je prvo ispitanicima iznosio određene činjenične iskaze, rekavši im za neke od njih da su mitovi. Primer bi mogao biti: „Mit je da vakcine izazivaju autizam.“ Nakon tri dana su anketirali ispitanike i našli da je 27 odsto mladih odraslih ispitanika pogrešno upamtilo koji su iskazi istiniti, a koji neistiniti. Ta brojka je u starijoj populaciji iznosila 40 odsto. Očigledno ne obraćamo dovoljno pažnje na ta polja za štikliranje.

Samouverenost i tačnost

Jednu od možda najčuvenijih studija pamćenja objavili su Najser i Harš 1992. godine; u njoj su analizirali blic-sećanja vezana za eksploziju spejs šatla Čelendžer. Studentima početnog kursa iz psihologije dali su upitnik u kom su od njih tražili da se prisete kako su čuli za eksploziju Čelendžera, koja se bila dogodila u prethodna dvadeset četiri sata. Postavljeno im je sedam konkretnih pitanja o tome šta su radili i kako su se osećali u tom trenutku. Dve i po godine kasnije, istim studentima je dat kontrolni upitnik. U njemu im je zatraženo još i da na skali od 1 do 5 ocene koliko su uvereni u tačnost svog sećanja.

Od sedam detalja koje su prvobitno ubeležili, studenti su se u proseku setili samo 2,95. Četvrtina studenata se nije setila nijednog od sedam detalja, a polovina ih se setila dva ili manje. Zapravo, samo se četvrtina studenata uopšte sećala da su prethodno radili anketu. Uprkos svom očajnom sećanju na događaj, prosečna ocena uverenja u tačnost svojih sećanja bila je zavidljujućih 4,17 od 5. I druge studije su pokazale nepostojanje bilo kakve povezanosti između poverenja u sećanja i njihove tačnosti. Skloni smo mišljenju da živopisnost i samouverenost predviđaju tačnost, ali to nije tako.

Iz ovoga se može izvući jasna pouka: svi moramo biti skromni kada je u pitanju tačnost naših sopstvenih sećanja. Kao što ćemo videti, neuvažavanje prave prirode pamćenja može da napravi veliku štetu.

Sindrom lažnog sećanja

Sistemi verovanja i mitovi imaju neverovatnu kulturnu inerciju i teško ih je potpuno eliminisati. Eto zbog čega verovanje u astrologiju, iako pripada manjini, i dalje opstaje.

U profesijama bi, međutim, moralo biti drugačije. Zdravstvena profesija bi trebalo da se drži određenih minimalnih standarda nege koji bi morali biti zasnovani na nečem realnom, što znači da se valja držati naučnih dokaza. Profesionalci, posebno medicinske struke, nemaju pravo da istrajavaju u pogrešnim verovanjima koja su odavno diskreditovana.

Osamdesetih godina prošlog veka vrhunac je doseglo jedno mišljenje koje se nikada nije zasnivalo na nauci: mišljenje da ljudi mogu potisnuti sećanja na traumatične događaje i da se ta potisnuta sećanja mogu ispoljiti u vidu naizgled nepovezanih poremećaja mentalnog zdravlja, anksioznosti i poremećaja ishrane. To mišljenje je popularizovano u knjizi *Hrabrost da se zacele* (1988), u kojoj autori smatraju da njihove klijente, pre svega žene koje su imale slična iskustva, treba ohrabriti da obnove sećanja na zlostavljanje, te da su takva sećanja – ukoliko se mogu iskopati – stvarna.

Taj koncept potisnutih sećanja je delom doveo do „satanske panike“ osamdesetih godina prošlog veka: mnogi koji su bili podvrgnuti tehnikama obnavljanja pamćenja „sećali su se“ ne samo da su bili zlostavljani, već i da se to desilo u okviru satanskog rituala.

Sindrom obnovljenog sećanja bio je ogroman neuspeh profesije posvećene mentalnom zdravlju. Opisane ideje, koje su bile nesvakidašnje, nikada nisu empirijski potvrđene. Štaviše, nisu dovoljno postavljana osnovna pitanja, kao što su: Postoje li empirijska svedočanstva koja bi potkrepila neverovatne događaje koji proizlaze iz terapije? Da li je moguće da su obnovljena sećanja artefakt terapije i da nisu stvarna?

Sada, sa više od tri decenije naknadne pameti, možemo ponešto reći stvari s velikom dozom sigurnosti. Sindrom obnovljenog sećanja

je većinom, ako ne i potpuno, fikcija. Ljudi načelno ne potiskuju sećanja na ekstremne traume (postojanje retkih izuzetaka ostaje sporno). Nadalje, kao što je Elizabet Loftus istakla, sećanja su nešto konstruirano i podložno oblikovanju. Takođe, u nezavisnim istragama koje su sprovodili FBI, druge agencije za sprovođenje zakona i naučnici nikad nije pronađen nijedan dokaz satanskih ritualnih zlostavljanja, ubistava ili drugih zverstava koja bi isplivala u seansama obnavljanja sećanja. Ti se događaji naprosto nisu desili.

Iz ove celokupne tužne epizode isplivalo je bolje razumevanje nečeg što se danas naziva sindromom lažnog sećanja – konstrukcije sazdane od potpuno lažnih sećanja. Do takvih „sećanja“ dolazi se dirigovanom predstavom, hipnozom, sugestijom i pritiskom grupe. Navedenim tehnikama se krši jedno od osnovnih pravila istrage: nikada ne navoditi nekog na iskaz stavljajući toj osobi reči u usta. To je posebno važno ako je ispitivana osoba ranjiva i zbunjena.

Mada postoje i legitimna neslaganja o tome da li je uopšte moguće potisnuti traumatična sećanja i kasnije ih tačno prizvati, nema sumnje da se tehnika obnavljanja potisnutog sećanja – masovno primenjena osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka – nije zasnivala na dokazima. To je u suštini bila „industrijska“ proizvodnja sindroma lažnog sećanja. Sama činjenica da je jedna kontroverzna ideja tako široko primenjivana u praksi, uprkos rizicima po pacijente i njihove porodice, ukazuje na sistemski nedostatak samoregulisanja unutar profesije posvećene mentalnom zdravlju.

Još više razočarava činjenica da se terapija obnavljanja sećanja sprovodi i danas. Čak i ako biste želeli da prihvatite mišljenje manjine među stručnjacima za pamćenje (da je potisnuto sećanje moguće), dokazi ne opravdavaju praksu prizivanja takvih „sećanja“. Moguća šteta je više nego dovoljan osnov da se slična praksa obustavi dok se ne prikupi više dokaza.

Džordž Frenklin je 1990. godine osuđen za ubistvo nakon što je porota većala samo jedan dan. Presuda se zasnivala isključivo na „obnovljenim“ sećanjima njegove kćerke koja se navodnog ubistva setila tek dvadeset godina nakon što se dogodilo. Sećanje da je bila očevidac očevog silovanja njene osmogodišnje drugarice vratilo joj se postepeno, i to pod terapijom, pošto je bilo „potisnuto“ dve decenije. Nije

bilo nikakvih fizičkih dokaza koji bi potkrepili optužbu. Nakon što je odslužio oko pet godina od doživotne kazne, presuda Frenklinu je obojena i nije mu se ponovo sudilo, delom zbog zloupotrebe „obnovljenog sećanja“ i hipnoze u dotičnom slučaju. Porota je, izgleda, bila toliko impresionirana živopisnim uspomenama i pouzdanjem Frenklinove kćerke u svoja sećanja da mu je udelila doživotnu robiju bez mogućnosti pomilovanja.

Nije trebalo da bude tako.

Čak i kada ne sedite u poroti, važno je da se setite prave prirode sećanja. Kad god uhvatite sebe da izgovarate: „jasno se sećam...“, zaustavite se! Ne, ne sećate se. Imate konstruisano sećanje koje je verovatno stopljeno, kontaminirano, konfabulirano, personalizovano i iskrivljeno. I kad god to sećanje prizovete, vi ga iznova konstruišete, dalje ga menjajući.

Kada se radi o pamćenju, budite skeptični i skromni. Osim u slučaju da se radi o sećanju na putovanje u Pompeju, gde, naravno, vaša braća greše.